

KERKEN & SLAVERNIJ

Heilzame Verwerking Slavernijverleden

Introductie

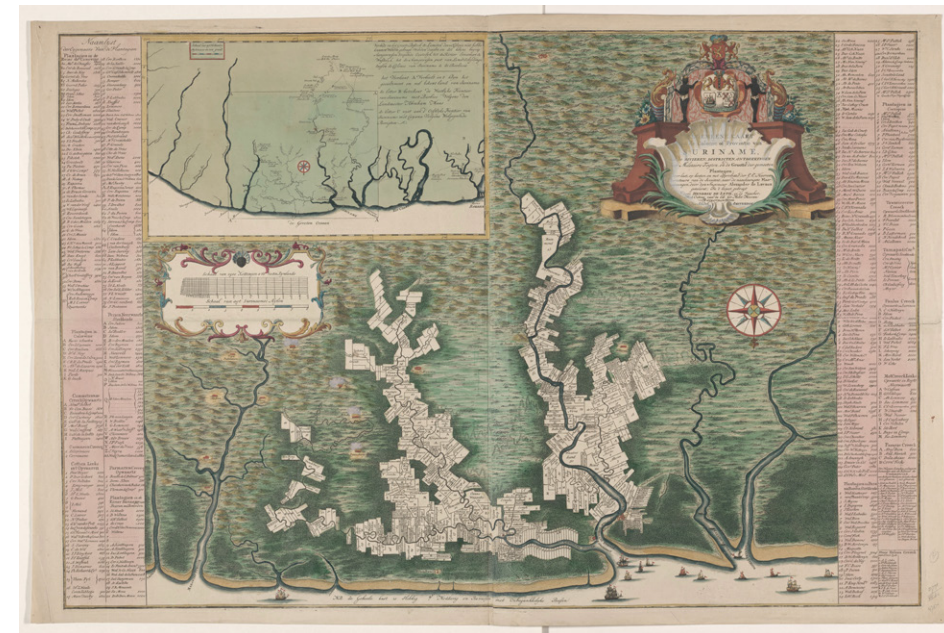
In Kerken & Slavernij wordt de positie van de verschillende kerken in relatie tot slavernij inzichtelijk gemaakt. De tentoonstelling heeft de vorm van een tafel waarin zeven personen gestalte geven aan verschillende aan slavernij gerelateerde thema's. Middels deze verhalen maken we kennis met de geschiedenis van de zending in Suriname en verschillende posities ten opzichte van slavernij door de tijd heen. Vaak wordt gedacht dat slavernij een algemeen geaccepteerde status quo was die door een ieder werd aanvaard en aangehangen. Dat was niet het geval: er hebben altijd stemmen voor én tegen bestaan. In de presentatie is er daarom een belangrijke plek ingeruimd voor het doorlopend verzet tegen slavernij; van zowel tot slaaf gemaakten zelf als Christelijke stemmen. Aan bod komen de fluctuaties en fricties die de verspreiding van het geloof heeft gekend en de Bijbelse verantwoording van het überhaupt in bezit hebben van tot slaaf gemaakten. Ook is er aandacht voor de religieuze abolitionisten en de rol van de kerken bij het ontwikkelen van (medische) zorg en educatie in de voormalige Nederlandse kolonie. Uiteindelijk komt ook de nasleep van de slavernij en het koloniale regime aan bod.

Deze geschiedenis begint rond 1683, wanneer de Sociëteit van Suriname verantwoordelijk wordt voor het beheer van de kolonie Suriname. De Sociëteit telde drie deelgenoten die elk een gelijke stem hadden en elk voor een derde participeerden: de West-Indische Compagnie, de familie Van Aerssen van Sommelsdijck en de stad Amsterdam. De WIC was mede verantwoordelijk voor de import van tot slaaf gemaakte Afrikanen die als werkkraft fungeerden. Tijdens dit prille begin was er al sprake van een felle strijd van de kolonisten tegen de inheemse bevolking en de Marrons. De toenmalige gouverneur Van Aerssen van Sommelsdijck kon elke hulp gebruiken en nodigde kerken uit om zich in het land te vestigen en het koloniale project te ondersteunen.

Al in de 17de-eeuw waren sommige dominees van mening dat slavernij een verwerpelijke aangelegenheid was. Ze hadden een zekere aanhang en publiceerden hun protest maar vormden een minderheid. Het was wel een vasthoudende minderheid, die later in de 19de-eeuw in een andere hoedanigheid nog steeds fulmineerde en uiteindelijk een sterke inspiratiebron zou vormen voor de voorstanders van afschaffing.

Over het algemeen hebben de zendelingen zich het lot van slaven zeker aangetrokken. De fundamenten van het systeem lieten zij echter onaangeroerd. Het idee van de zendelingen was te werken binnen de bestaande orde en door middel van kerstening en onderrichting van de tot slaaf gemaakte bevolking ijverige, betrouwbare en gehoorzame onderdanen te maken.

De witte bevolking van Suriname vond het om 'prestigeredenen' niet gewenst dat de tot slaaf gemaakte bevolking tot dezelfde kerk toetrad als de meester. Hierdoor zou hun positie kunnen worden aangetast. In de 'witte kerken' van Hervormden en Lutheranen kwamen dan ook weinig tot slaaf gemaakte mensen. Zij mochten lid worden van de in de ogen van de witte bevolking 'minderwaardige' kerken, zodat de afstand tussen wit, van kleur en zwart gehandhaafd kon blijven. Hierdoor zijn de Hervormde en Lutherse kerk altijd de kerken van de witte meesters gebleven waarbij zich later ook de meer gegoede mensen van kleur en een klein aantal gegoede zwarte vrije personen aansloot. De Hervormde godsdienst werd in die tijd beschreven als 'voormaals een uitsluitend ereteken van de blanke kouleur'. Als zodanig hebben zij zich relatief weinig van de tot slaaf gemaakten aangetrokken en geen bekeringspogingen ondernomen. Zij lieten het terrein van de zending onder slaven geheel aan de Moravische broeders (ook wel Hernhutters of Evangelische Broeder Gemeente) en aan de Rooms Katholieke kerk. Deze segregatie bestaat tot op de dag van vandaag: de Hernhutter en Rooms Katholieke kerk waren de echte volkskerken en zijn het ook gebleven.

Algemeene kaart van de Colonie of Provincie van Suriname, graveur Hendrik de Leth en cartograaf Alexander de Lavaux, kaart, 1737-1758, collectie UVA Bijzondere Collecties

Theophilus Salomo Schumann en de ontwikkeling van de Afro-Surinaamse cultuur

Volgens de Synode van Dordrecht van 1618 hield de doop de vrijheid uit slavernij in: Christen en slaaf zijn kon niet worden gecombineerd. Dit was de reden dat plantage eigenaren het bekeren van tot slaaf gemaakte mensen blokkeerden. Als hun slaven Christen werden moesten zij hen als mens erkennen en als zodanig behandelen. Dit maakte dat tot slaaf gemaakten niet werden onderwezen in het evangelie. Ze kerstenen zou immers gelijkstaan aan hen de vrijheid schenken.

LINKS: *Slavendans*, Dirk Valkenburg, 1706-08, olieverf op doek, collectie Statens Museum for Kunst, Kopenhagen.
 RECHTS: *Theophilus Salomo Schumann "de Arawak Apostel"*, ansichtkaart, maker, uitgever en jaartal onbekend, collectie BUKU Biblioteca Surinamica

Theophilus Salomo Schumann, der Arawakken-Apostel
 geb. 1719, gest. 1760
 gefolgt von einem Arawakken-Gehilfen.
 (Nihores v. Stachelin), Die Mission der Brüdergemeine in Suriname
 und Berbice, Heft 3.)

Enkele vrome plantagebezitters stonden er echter op dat hun slaven wel bekeerd zouden worden. Jacob Wijlijk en zijn vrouw die te Amsterdam woonden hadden rond 1760 om een zendeling gevraagd die op hun plantage Akkerboom zou werken. De broeder die daar naartoe ging ondervond echter tegenwerking van de directeur. Voor de vroege missionarissen was dit soort tegenstand een reden om voornamelijk in het binnenland te werken, enerzijds bij de Marron gemeenschappen – bestaande uit mensen die aan de slavernij op Nederlandse plantages waren ontsnapt en zelfbesturende gemeenschappen in het Surinaamse regenwoud hadden gevestigd – anderzijds onder de inheemse bevolking. Dit gebeurde onder meer in Berbice (toen onder Nederlands bewind, tegenwoordig Brits-Guyana) waar ook Theophilus Salomo Schumann (1719-1760) vanaf 1748 werkzaam was. Zijn werk onder de inheemse bevolking was zeer succesvol doordat hij begaafd was in

talen en daardoor een goede relatie wist te ontwikkelen met de inheemse bevolking. Dermate goed, dat hij de bijnaam *Arawak Apostel* kreeg – naar de inheemse Arowak bevolking waar hij mee in contact stond.

Pas in 1828 verplichtte het gouvernement zich ertoe het Christelijk onderwijs onder tot slaaf gemaakten te stimuleren. Dit hing samen met de oprichting van de *Maatschappij ter bevordering van het godsdienstig onderwijs onder de slaven en verdere heidensche bevolking in de kolonie Suriname* in 1823 en viel eveneens samen met de gewijzigde juridische positie van de slaven: in 1828 kregen zij wettelijk de status van persoon. De kerstening van slaven werd door plantage eigenaren geaccepteerd als een middel van sociale controle. De opvatting die in de 18de-eeuw heerste, dat een slaaf die Christen werd ook de vrijheid moest hebben, was inmiddels verlaten. Planters hoefden om die reden niet langer bezwaar te hebben tegen het dopen van hun slaven.

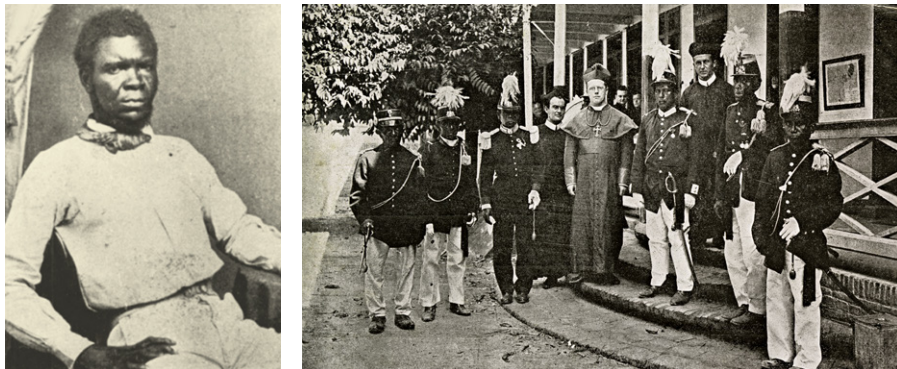
Mede door de grote mate van segregatie en het geringe aantal witte mensen dat op de plantages aanwezig was had zich ondertussen een Afro-Surinaamse cultuur ontwikkeld. Deze cultuur van de tot slaaf gemaakten kende grote overeenkomsten met sociale structuren en religieuze culturen van West-Afrika en kreeg de kans om voort te bestaan doordat de tot slaaf gemaakten grotendeels apart en geïsoleerd leefden van de directeur of administrateur op de plantages. Op die manier konden zij de meegenomen tradities met elkaar integreren en tot nieuwe vormen ontwikkelen. De zending had nauwelijks toegang tot de plantages om daar eventueel verandering in te brengen. In de stad was de een eigen Afro-Surinaamse cultuur minder aanwezig, omdat de tot slaaf gemaakten daar dichterbij opzichters en eigenaren leefden en dus zichtbaarder, beter controleerbaar en beïnvloed waren.

Kapitein Broos en het Kerkelijke Posthouderschap

De Marron gemeenschappen ontstonden voor een groot deel in de periode van instabiel bewind voorafgaande aan 1683. Zeer vereenvoudigd gezegd was het de tijd dat Suriname werd ingenomen door de Nederlanders terwijl de Engelsen op ongeveer hetzelfde moment Nieuw-Amsterdam hadden veroverd. Dit geschil tussen de twee koloniale grootmachten zorgde voor fluctuaties van het gezag (en dus instabiliteit) in de twee gebieden. Uiteindelijk maakte het Vredesverdrag van Westminster (1674) een einde aan de onzekerheid. Dit leidde tot het vertrek van de Britten uit Suriname – samen met hun tot slaaf gemaakte bevolking vertrokken zij grotendeels richting Jamaica – en de Nederlanders die Nieuw-Amsterdam verlieten. Naast de zeggenschap over het bauxietrijke Suriname, was ook het nootmuskaatrijke eiland (Pulau) Run, een van de Molukse Banda eilanden, onderdeel van het verdrag.

Vanaf het ontstaan van het Nederlandse koloniale bewind in Suriname had zij contact met de verschillende Marron gemeenschappen. Deze bestonden uit mensen die aan de slavernij op de plantages waren ontsnapt en zelfbesturende gemeenschappen in het Surinaamse regenwoud hadden gevestigd, waar ze vaak ook contact onderhielden met de inheemse bevolking. De Marron gemeenschappen bestreden het gouvernement en vielen regelmatig plantages binnen om voedsel, voorraden en andere benodigdheden te bemachtigen. Anderzijds probeerde het bewind hen militair te bestrijden en verdragen met hen aan te gaan, om de aanvallen op de plantages in te dammen en de (economische) schade te minimaliseren.

Een fameuze verzetsstrijder en de leider van de Bakaboesi Nengre (vrij vertaald: zwarte mensen van achter het bos) was Kapitein Broos (1821-1880). De Bakaboesi Nengre woonden in een moeilijk toegankelijk moerasachtig gebied aan de Surnaukreek, een zijtak van de Surinamerivier. Patrouilles werden regelmatig uitgezonden om jacht te maken op weggelopen slaven voor wie het kamp een gewild toevluchtsoord was. Deze patrouilles liepen vaak verkeerd af voor de soldaten. Ondanks vele pogingen van het koloniale bewind om van de Bakaboesi Nengre af te komen, bleef de gemeenschap onder leiding van Broos en zijn broer Kaliko autonoom. De zwart-witfoto van Kapitein Broos dateert waarschijnlijk uit 1862 toen hij in Paramaribo was om een vredesovereenkomst met het Gouvernement te sluiten.

LINKS: Broos, *Leider van het Weglooperskamp achter plantage Rac à Rac*, Selomoh del Castillo, foto, circa 1862, Archief van het Zeister Zendingsgenootschap, Utrechts Archief. RECHTS: *Christelijke Geestelijken en Marron Kapiteins*, groepsfoto en ansichtkaart, maker en jaartal onbekend, collectie BUKU Bibliotheca Surinamica

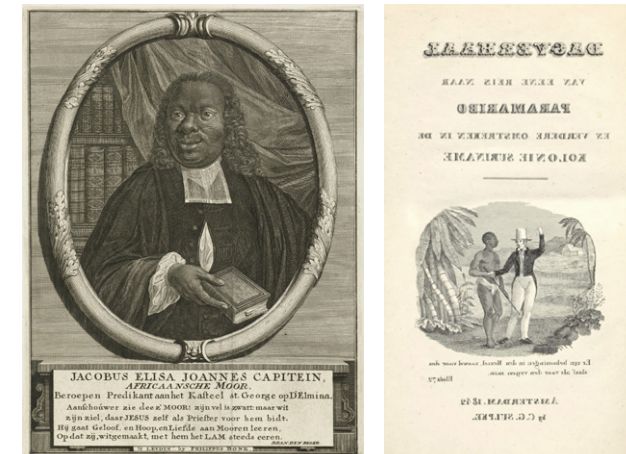
In tegenstelling tot de “indianenzending” in Berbice en de eerste zendingspogingen in Paramaribo ondervond de zending onder de Marrons geen tegenwerking van de plantersbevolking. Zij werd zelfs op voorstel van de gouverneur begonnen. In 1760 bijvoorbeeld, werd een vredesverdrag gete-

kend met de Ndyuka (Aukaners) waarbij gouverneur Crommelin de wens uitte dat er een zendeling bij de Marrons zou gaan wonen. Zij zouden het posthouderschap op zich nemen. Dat hield in: erop toezien dat Marrons de vredesbepalingen naleefden en een poging te doen om hen te bekeren.

Gewend aan de gastvrijheid van de inheemse bevolking verwachtten de zendelingen eenzelfde ontvangst van de Marrons. Dit bleek iets anders. In de ogen van de Marrons waren zendelingen een verlengstuk van het gouvernement en werden zij met grote argwaan bekeken. Toch gaven enkele kapiteins te kennen dat zij graag een zendeling in hun midden wilden hebben. Niet om de religie, maar omwille van het onderwijs. De zendelingen konden hen leren lezen en schrijven en werden om die reden getolereerd. Ook werden er een aantal medische voorzieningen opgezet. Het bekeringswerk zelf had relatief weinig succes, omdat Marrons altijd vrijheid hadden om te leven naar hun eigen inzicht, zonder de inspraak van koloniaal noch kerkelijk gezag en weinig interesse hadden in extern ingegeven verandering van leefwijzen.

Jacobus Capitein en de door God Gegeven Hiërarchie

De zendelingen hadden afkeer van de slechte behandeling van tot slaaf gemaakten, maar niet tegen slavernij als instituut. Het duurde dan ook niet lang of de zendelingen werden zelf slavenhouders. Het houden van slaven bood, zo was de redenering, voordelen voor beide partijen. De zendelingen kwamen in het bezit van goedkope arbeidskrachten die zij ook nog eens konden bekeren zonder kritiek van buitenaf. De slaven kregen een mense-

LINKS: *Portret van predikant Jacobus Elisa Johannes Capitein, François van Bleswijck, ets en gravure, 1742, collectie Rijksmuseum*. RECHTS: *Schutblad van Dagverhaal van eene reis naar Paramaribo en verdere omstreken in de kolonie Suriname*, G.P.C. van Breugel. Amsterdam: C.G. Sulpke, 1842, collectie Buku, Bibliotheca Surinamica

lijke behandeling en konden ‘kinderen van het licht’ worden. Broeder Spangenberg had het standpunt van de Hernhuttergemeente al in 1734 duidelijk weergegeven toen hij voor de Sociëteit van Suriname verklaarde hoe de broeders over slavernij dachten: ‘we moeten de negers en negerinnen of als schepselen van God behandelen of geen negers en negerinnen houden’. Toch was het belangrijkste doel van de zending het redden van de slavenzielen en niet het eisen van hun lichamelijke vrijheid. De zendelingen ijverden voor de religieuze vrijheid van de slaven, maar bevrijdden hen niet van hun aardse situatie. Zinzendorf benadrukte dit door te zeggen: ‘de Heer heeft alles geschapen, koningen, meesters, knechten en slaven en ieder mens moet zo lang hij op aarde leeft graag in die stand blijven waarin God hem geplaatst heeft en met Gods wijze raad tevreden zijn’.

Jacobus Elisa Johannes Capitein (1717-1747) was waarschijnlijk de eerste zwarte predikant en de eerste gepromoveerde zwarte Afrikaan. Hoewel hij zelf een voormalig tot slaaf gemaakte person was, verdedigde hij in een academische verhandeling dat Christenen in slavernij mochten worden gehouden. Capitein, wiens oorspronkelijke naam onbekend is, werd in 1725 op achtjarige leeftijd bij zijn ouders weggeroofd in het gebied dat nu Ghana is en als slaaf verkocht aan de Zeeuwse kapitein Arnold Steenhardt. Deze gaf hem cadeau aan Jacobus van Goch, koopman van de West-Indische Compagnie (WIC). In 1728 kwam hij op elfjarige leeftijd in Den Haag te wonen. Van Goch behandelde hem als een pleegzoon en gaf hem de achternaam Capitein. Jacobus kreeg onderwijs en bleek een goede student te zijn. Hij werd in 1735 gedoopt. Voor die tijd had hij al laten weten dat hij graag als zending wilde terugkeren naar Afrika. De missionair ingestelde gereformeerde predikant Hendrik Velse steunde deze plannen en Capitein kreeg van zijn pleegvader de gelegenheid om in Leiden theologie te gaan studeren. Tijdens zijn opleiding tot dominee ging hij mee in de toen heersende mentaliteit dat de slavenhandel goed was. In zijn dissertatie ‘De servitude, libertati christianae non contraria’ aan de Universiteit van Leiden op 10 maart 1742 verdedigde hij de slavernij als “niet strydig tegen de christelyke vryheid”. Hij beklemtoonde dat een slaaf die Christen geworden was niet behoefde te worden vrijgelaten en dat de eigenaren van slaven dus zonder problemen konden toestaan dat hun bezit bekeerd werd. Dit in tegenstelling tot de richtlijnen van de zeventiende-eeuwse predikant Godefridus Cornelisz Udemans, die stelde dat een Christen geworden slaaf na zeven jaar moest worden vrijgelaten. Dit had de doodsteek betekend voor alle plannen tot kerstening van de tot slaaf gemaakten omdat de eigenaren hun kapitaal niet wilden vernietigen.

Met zijn verdediging van de slavernij had Capitein de nodige sympathie verworven bij de bewindslieden van de WIC die hem aanstelden als predikant van het Fort Elmina, hét centrum van de Nederlandse slavenhandel aan de

Goudkust (hedendaags Ghana). Als gevierde “Zwarte Dominee” keerde hij terug naar zijn vaderland. Het werk als compagniepredikant viel hem echter zwaar. Het zendingswerk onder de Afrikaanse bevolking was weinig succesvol en zijn voornaamste taak, de geestelijke ondersteuning van de slavenhandelaren, verliep moeizaam. Zij hadden weinig met hem op vanwege zijn huidskleur en zijn optreden tegen hun losse moraal en buitenechtelijke relaties. Hij overleed gedesillusioneerd op 30-jarige leeftijd.

Tot slaaf gemaakte Vrouwen, hun Verzet en Positie

De meeste studies naar de slavernij periode beperken zich tot openlijk en collectief verzet op en rond de plantages waar strijd gevoerd werd door mannen. Zwarte vrouwen zijn slechts zichtbaar als oorlogsbuit, verleidster, geliefde, medium, moeder of zus. Hun rol is vrijwel altijd ondergeschikt aan die van de strijdende mannen. Dit had deels te maken met de (mannelijke) onderzoekers die voornamelijk uitgingen van administratieve bronnen en visueel materiaal gemaakt door mannen. Vanuit de eigen patriarchale blik lag de focus daarbij voor het overgrote deel op andere mannen. Afbeeldingen van vrouwen en onderzoek naar hun specifieke levensomstandigheden komt daardoor relatief weinig voor.

LINKS: Pagina uit *Voyage à Surinam*, P.J. Benoit. Brussel, Société des Beaux-Arts (Wasme et Laurent), 1839, collectie BUKU Biblioteca Surinamica. RECHTS: *Tot slaaf gemaakte vrouw op weg naar de kerk*, Jacob Marius Adriaan Martini van Geffen, aquarel, gewassen inkt, potlood, ca. 1850 – 1860, collectie Rijksmuseum.

Maar er was wel degelijk sprake van een prominente positie van vrouwen binnen de maatschappelijke structuren. Er waren vrouwen als aanvoerders van gewapende groepen in Suriname en het was geen uitzondering dat vrouwen de leiding hadden over groepen die wegliepen en een gemeenschap vormden in het binnenland. Ook lag de religieuze leiding van oudsher in handen van vrouwen. Dit is een belangrijke reden dat veel verzet tegen zendelingen van vrouwen kwam. De gemeenschappen van zwarte mensen,

zowel op als buiten de plantages, kenden een matriarchale structuur – welke ze in stand wilden houden. De christelijke leefwijzen gingen uit van patriarchale vormen. Als richtlijn gold: een man met een vrouw waarbij de man als hoofd van het gezin werd erkend, zijn vrouw hoorde hem te gehoorzamen en onderdanig te zijn, echtscheiding en affaires waren niet toegestaan. De zendelingen verweten de mannen onder meer dat zij “hun” vrouwen te veel macht hadden gegeven. Tevens een reden dat weinig Marron vrouwen zich aangetrokken voelden tot het geloof. In bijna elk verslag wordt melding gemaakt van de tegenwerking door vrouwen bij het bekeringswerk.

Het is belangrijk te beseffen dat vrouwen juist vanwege hun vrouw zijn extra kwetsbaar waren. Tot slaaf gemaakte mannen die weigerden zich te onderwerpen werden geslagen en mishandeld. Tot slaaf gemaakte vrouwen die zich niet wilden onderwerpen liepen de kans dat ze na de mishandeling ook nog werden verkracht. Daarnaast was het martelen van kinderen voor de ogen van hun moeder of het scheiden van moeder en kind eveneens een gangbare straf. Daarnaast werd de “seksuele exploitatie” van slavinnen beschouwd als een onderdeel van hun economische activiteiten en het voortbrengen van meer menselijk eigendom. In deze lijn is het ook interessant om te vermelden dat tot slaaf gemaakte vrouwen die samen met hun kind probeerden te ontsnappen, twee strafbare feiten pleegden: weglopen en diefstal. Volgens de wet was de slavenhouder de eigenaar van het kind en niet de moeder.

Veel vrouwen in Paramaribo werkten in en rondom het huis van de eigenaar. De constante nabijheid maakte hen extra kwetsbaar voor fysiek en seksueel geweld. Het verzet van deze tot slaaf gemaakte vrouwen had bovendien een geheel eigen karakter. Het waren kleine dingen waarin hun verzet lag: het laten aanbranden van brood of koekjes, of het drinken van alcohol als zij de kinderen van de witte meesters moesten zogen. In de koloniale administratie zijn dit soort acties niet vermeld, omdat hier alleen grotere vergrijpen werden opgetekend. Maar ook lichamelijke verzet was een optie. Denk hierbij aan kleinere dingen als het gebruiken van de vrouwelijke cyclus als excuus, geveinsde ziekte tijdens zwangerschap of menstruatie en abortus, of grootse verzetsdaden als het vermoorden van de eigen kinderen.

De veranderende opvattingen over de rol van de vrouw in de 19de-eeuw kende raakvlakken met de veranderende opvattingen over slavernij. In Nederland kreeg het verzet tegen slavernij opvallende steun van vrouwen – wie daarnaast ook actief waren in de strijd tegen armoede en alcohol. Het ging niet om een vergelijkbare positie, maar om emancipatie en veranderende maatschappelijke structuren waarbinnen bepaald gedachtegoed geen plek meer had. Toch is het weinig opmerkelijk dat een van de eerste personen die daadwerkelijk aandacht had voor de positie van de zwarte vrouw onder

slavernij een Surinaamse man was. Hij stelde dat de ervaringen van vrouwen wezenlijk verschilden van die van de tot slaaf gemaakte mannen. Anton de Kom schreef in zijn boek *Wij slaven van Suriname* (1934) een lange paragraaf over ‘de slavin’. De Kom was zijn tijd ver vooruit met zijn erkenning van de dubbele werklust van slavinnen als hij schrijft dat ‘de mannelijke slaven bij het ondergaan der zon tot aan het vroege morgenuur kunnen uitrusten van hun vermoeidheid’. Want als de slavin haar dagtaak erop heeft zitten ‘dan begint voor haar in de nacht de tweede taak, het voldoen aan de geile lusten van haar meester’.

Marten Douwes Teenstra en Codjo, Mentor en Present

Marten Douwes Teenstra (1795-1864) was een goeie Groningse burger die van 1828 tot 1834 in Suriname werkte als landbouwkundig ambtenaar en als inspecteur van bruggen, wegen en waterwerken. Teenstra was een fervent tegenstander van de slavernij en schreef onder meer het anoniem verschenen *De Emancipatie der Slaven: bijdrage tot eene nadere beschouwing van den tegenwoordige toestand der kolonie Suriname* (1855). In dit pamflet weerlegt hij de argumenten die voorstanders van de slavernij hadden en probeert hij de lezer van zijn zaak te overtuigen.

De negerslaven in de kolonie Suriname, Maarten Douwes Teenstra, H. Lagerweij, Dordrecht 1842, collectie Buku, Bibliotheca Surinamica

De Groningse Teenstra was in Paramaribo ten tijde van de grote stadsbrand van 1832. Bij deze brand werden circa 60 huizen en een kerk verwoest in de omgeving van de Waterkant. De brand bleek aangestoken door weggelopen slaven om in de verwarring voedsel te kunnen stelen. Vijf van hen werd tot een

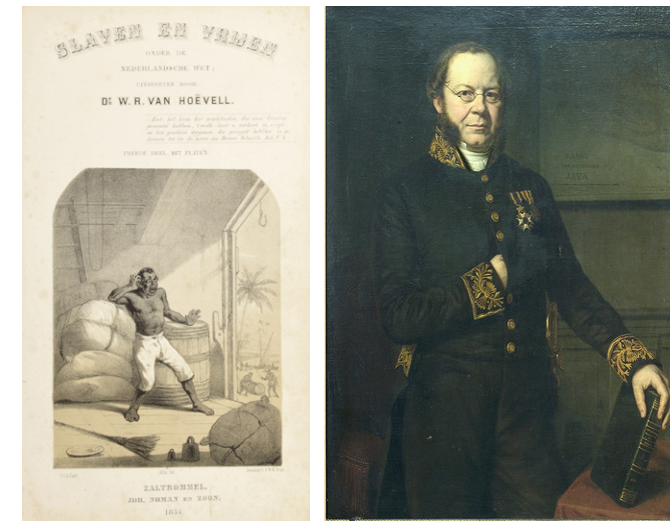
wrede dood veroordeeld: Codjo (ook wel Andries genaamd), Mentor (alias Geluk) en Present werden gemarteld en levend verbrand op de plek waar de brand was begonnen. Winst en Tom werden medeplichtig bevonden en opgehangen. De executie werd op 26 januari 1833 voltrokken. Een vonnis ‘de gruwelen der barbaarsche middeneeuwen waardig’ aldus Teenstra die de mannen twee dagen voor de uitvoering van de doodstraf bezocht in de gevangenis.

Niet iedereen kon de expliciete kritiek van Teenstra waarderen, vooral de plantage-eigenaren niet. De reden dat hij de kolonie in 1834 verliet. Vanaf 1835, terug in Groningen, stuurde hij talloze petitie's naar de Tweede Kamer waarin hij de onmiddellijke afschaffing van de slavernij eiste. In 1842 verscheen *De neger-slaven in de kolonie Suriname en de uitbreiding van het christendom onder de heidense bevolking*. Op het schutblad staat een prent met de brandende stad en de portretten van Codjo, Mentor en Present. “Het zijn alleen de stemmen van de heerszuchtige woekeraars, die uit een verkeerd begrepen eigenbelang en geldzucht dezen dwang en willekeurigen handel zoeken te verdedigen, en, ofschoon zij, met den Bijbel in den hand hunne regten zoeken te handhaven, voeren zij oorlog tegen de rede en het gezond verstand. Al beroepen zij zich nog zoo op overoude en gewettigde gewoonten, de slavenhandel en slavernij zijn in den hoogsten graad te verfoeijen.”

Dr. W.R. baron van Hoëvell en het Abolitionisme

De term Abolitionisme wordt gebruikt om de internationale beweging aan te duiden die in de 18de- en vooral 19de-eeuw streefde naar de afschaffing van de slavernij. In de Engelse koloniën werd slavernij in 1833 afgeschaft, in Frankrijk in 1848 en in de Verenigde Staten gebeurde het in 1865. In Nederland kwam rond 1840 een beweging op gang die zich inzette voor afschaffing van de slavernij in de Nederlandse gebieden. Het Nederlands abolitionisme werd met name beïnvloed door de Engelse variant en bleef initieel beperkt tot een groep intellectuelen afkomstig uit protestants-christelijke kring, vooral mensen uit het Réveil (conservatie) en liberale gelovige omgeving. In 1842 verschenen er twee boeken over slavernij die onder de aandacht brachten dat ook Herrnhutters slaven hielden: een vertaling van het boek van de Quaker abolitionist Gurney *A winter in the West-Indies en van De neger-slaven in de kolonie Suriname* van de oud-koloniaal ambtenaar Teenstra.

In 1844 nam minister Baud het principebesluit dat slavernij moest worden afgeschaft. Daarop gebeurde er niks. Pas vanaf 1852 ontstond er een hernieuwde belangstelling voor het lot van de mensen die onder slavernij leefden en leden. De verschijning van nog eens twee boeken over slavernij droegen daartoe sterk bij: het in 1852 verschenen en naar Nederlands vertaalde *Uncle Tom's Cabin* van Harriet Beecher-Stowe en *Slaven en vrijen onder de Nederlandsche wet* van W.R. baron van Hoëvell (1854).

Slaven en vrijen onder de Nederlandsche wet, Dr. W.R. van Hoëvell, Zaltbommel. Joh. Noman en Zoon, 1854, collectie Buku, Bibliotheca Surinamica

Wolter Robert baron van Hoëvell (1812 – 1879) was een Nederlands koloniaal hervormer en Indië specialist van de liberalen in de Tweede Kamer. Van Hoëvell studeerde en promoveerde in theologie te Groningen, werd predikant in Batavia en was later verantwoordelijk voor het beheer van de kerkelijke belangen in Nederlands-Indië. In 1848 werd hij lid van de Tweede Kamer en bij zijn overlijden in 1879 was hij lid van de Raad van State. Hij verwierf zich een reputatie als strijder tegen de misstanden in de Oost. Dat de slavernij ook in de Oost een weerzinwekkend vertoon was beschreef hij in zijn novelle *Eene slaven-ventutie* (1853). In Nederlands-Indië werd de slavernij in 1860 afgeschaft.

In 1854 verscheen zijn boek *Slaven en vrijen onder de Nederlandsche wet*. Samen met de Max Havelaar (1860) – geschreven door geestverwant en goede kennis van Van Hoëvell: Eduard Douwes Dekker (Multatuli) met wie hij correspondeerde – vormt het de belangrijkste 19de-eeuwse aanklacht tegen het Nederlandse beleid in de koloniën. Met zijn publicatie beïnvloedde Van Hoëvell in belangrijke mate het debat over de afschaffing van de slavernij in Suriname. Slavernij hoorde volgens hem niet thuis in een land dat zegt Christelijk te zijn. In het voorwoord noemt hij zichzelf een compilateur van berichten die hem van verschillende zijden zijn aangereikt. Het boek is een combinatie van essay, reisverslag, landenbeschrijving, fictioneel proza en pamflet over de situatie in Suriname. Het boek wordt gezien als de meest uitvoerige beschrijving van de erbarmelijke omstandigheden waarin de 40.000 tot slaaf gemaakte Surinamers in de eerste helft van de 19de-eeuw moesten leven. In 2020 verscheen het boek in herdruk.

Anton De Kom en de nasleep van de Afschaffing

Na de afschaffing van de slavernij op 1 juli 1863 gold er een verplichting voor de voormalig tot slaaf gemaakten om nog minstens tien jaar “in vrijheid” op de plantages te blijven werken. Dit is de reden dat 1873 soms als datum van afschaffing wordt aangeduid. Het zendingswerk van de verschillende kerken ging eveneens door. Na de afschaffing werd ook ingezet op nieuwe bevolkingsgroepen die naar Suriname kwamen. De eerste Hindoestaanse contractarbeiders kwamen in 1873 aan vanuit Brits-Indië. Met deze nieuwe arbeidskrachten beoogde het Gouvernement de economie draaiende te houden. De behandeling van de contractarbeiders verschilde weinig van de erbarmelijke omstandigheden van de tot slaaf gemaakten. Ook is het grotendeels onduidelijk in hoeverre er sprake was van dwang en/of verkoop van deze personen in het land van herkomst. In 1890 begon de instroom van Javaneese arbeiders vanuit Nederlands-Indië. Op verschillende Ansichtkaarten is te zien hoe ook onder hen het evangelie werd verspreid. De kaarten werden uitgegeven door verschillende Nederlands kerken en verkocht ter ondersteuning van de missie. Na de slavernij bleven de kerken zeer actief betrokken bij het sociale leven evenzeer als met de medische en educatieve voorzieningen in Suriname.

Anton de Kom (1898-1945) was vrijheidsstrijder, verzetsheld, vakbondsman, activist, banneling en schrijver van *Wij slaven van Suriname* (Amsterdam, 1934). Het boek is een aanklacht tegen de Nederlandse koloniale machthebber en pleidooi voor vrijheid en recht op een menswaardig bestaan voor alle Surinamers. Het is het eerste boek waarin de Surinaamse geschiedenis beschreven werd vanuit antikoloniaal perspectief, door een afstammeling van tot slaaf gemaakten (De Koms grootvader werd in slavernij geboren) die de gevolgen van de koloniale overheersing aan den lijve had ondervonden. De beweegreden voor *Wij Slaven* was De Koms onvrede over het geschiedsonderwijs in Suriname. Surinaamse kinderen leerden alles over Nederland, maar over de eigen geschiedenis, het verzet en personen als de eerder genoemde Broos kwamen ze niets te weten.

In 1920 komt De Kom vanuit Suriname naar Den Haag waar hij vertegenwoordiger is bij een koffiebranderij. Hier komt hij in contact met de Indonesische studentenbeweging Perhimpunan Indonesia welke zich inzet voor een onafhankelijk Indonesië. Hij sympathiseert met de Liga tegen Imperialisme en Koloniale Overheersing en met de Communistische Partij Holland die ijverde voor onafhankelijkheid van alle Nederlandse koloniën. Mensen levende onder koloniale onderdrukking werden in verband gebracht met de Europese klasmaatschappij waarin arbeiders werden onderdrukt. Daarnaast voelde De Kom zich verbonden met de zwarte bewustzijnsbewegingen uit die tijd.

In 1932 gaat De Kom met vrouw en kinderen terug naar Suriname waar hij een adviesbureau opent dat arbeiders met raad en daad bijstaat. Hij luistert naar de klachten van de mensen en zet zich in tegen de uitbuiting van contractarbeiders en andere koloniale onderdanen door het Nederlands gezag.

LINKS: *Visitatiereis 1907-1908*, Ansichtkaart uitgegeven door de Surinaamse Zending, jaartal en maker onbekend, collectie Buku, Bibliotheca Surinamica. RECHTS: *Anton de Kom*, Piet Zwart, 1933, foto, onder meer collectie Nederlands Fotomuseum en Stedelijk Museum Amsterdam

Zijn roep om emancipatie van het Surinaamse volk tegenover de koloniale macht vindt gehoor bij alle etnische bevolkingsgroepen van Suriname. Als De Kom op 1 februari 1933 probeert de gouverneur te spreken te krijgen wordt hij gearresteerd. De demonstraties die dan volgen leiden tot het uitroepen van de noodtoestand: er vallen 2 doden en 22 gewonden. De Kom wordt op 10 mei 1933 gedwongen op de boot naar Nederland gezet. Bij aankomst in IJmuiden wordt hij ontvangen door afgevaardigden van de Communistische Partij. In Nederland publiceert hij een jaar later met veel moeite *Wij slaven van Suriname*. Het boek wordt gecensureerd en in Suriname verboden. In de Tweede Wereldoorlog is De Kom betrokken bij het verzet. In 1944 wordt hij opgepakt en op transport gezet naar het concentratiekamp Neuengamme. Daar overlijdt hij tussen 17 en 24 april 1945 aan Tuberculose.

Na zijn dood raakt hij in de vergetelheid, totdat een Surinaamse student het manuscript in 1960 herontdekt. De Koms oproep aan de Surinaamse bevolkingsgroepen om hun belangen te bundelen had nog niets aan betekenis verloren. Via stencils verspreiden de leden van de Surinaamse Studenten Unie (SSU) het boek, ook in Suriname zelf. Herdruk volgt en *Wij Slaven van Suriname* wordt nu als een van de belangrijkste antikoloniale publicaties in Nederland gezien. In 2020 werd Anton de Kom opgenomen in de Canon van Nederland

Samengesteld door: Vincent van Velsen
Onderzoek: Alix de Massiac
Grafisch Ontwerp: Frédérique Gagnon
Bouw: Sjoerd Tim

met dank aan de werkgroep Heilzame verwerking slavernijverleden en in het bijzonder prof.dr. Dorottya Nagy, Bianca Gallant en Ds. Andreas Wöhle; NiNsee, Carl Haarnack (Buku, Bibliotheca Surinamica), Gert-Jan Kocken, UVA Bijzondere Collecties, de Diaconie van de Evangelisch-Lutherse Gemeente Amsterdam en de Protestantse Theologische Universiteit te Amsterdam. Eerdere edities van de presentatie en bijbehorend onderzoek werden ondersteund door het Luther Museum Amsterdam, Prins Bernhard Cultuur Fonds, Fonds Kerk & Wereld, de Protestantse Kerk Amsterdam, de Muiderkerk Amsterdam en anonieme donateurs.